

Ivančica Marković, prof.
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

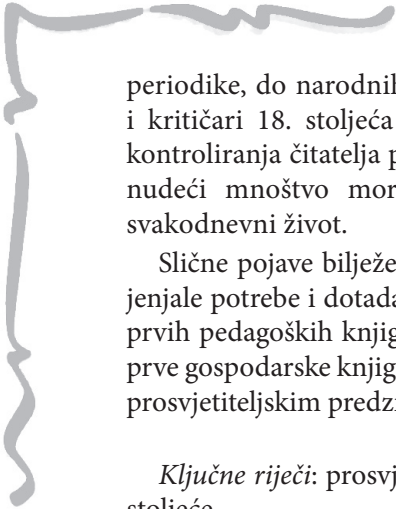
UDK 371(497.54)"17"
Pregledni znanstveni rad
Prihvaćeno 17. lipnja 2015.

RAZVOJ ŠKOLSTVA I PISMENOSTI U SLAVONIJI TIJEKOM 18. STOLJEĆA

U radu autorica prikazuje razvoj školstva te načine opismenjavanja na prostoru cjelokupne Slavonije tijekom 18. stoljeća. Prosvjetiteljska načela bila su ključna u poticanju tih procesa. Budući da su prosvjetiteljstvo i prosvijećeni apsolutizam bili zajedničko obilježje mnogih europskih zemalja, a ne samo Habsburške Monarhije tijekom 18. stoljeća, mogu se uočiti podudarni procesi koji su se odvijali paralelno i na jednom i na drugom prostoru.

Nakon konačnog oslobođenja od Osmanlija 1699. godine, Slavoniju su habsburške vlasti morale upravno i gospodarski urediti. Potpuno razrušena i ratom opustjela Slavonija zahtijevala je novu organizaciju vlasti u čemu će glavnu ulogu imati školovani ljudi. Takvo promišljanje bilo je rezultat prosvjetiteljskog utjecaja koji su prihvatili habsburški vladari, Marija Terezija i Josip II. Škole su do 1770. uglavnom bile u rukama svećenstva, isusovaca i franjevac, kada je država izdala dekret po kojem je vladar preuzeo brigu za školu. Stoga se vladavinu Marije Terezije i Josipa II. može smatrati ključnom u daljnjem razvoju novovjekovne Slavonije zbog uključivanja u proces sustavnoga i organiziranoga opismenjavanja.

Osnivanje škola u Slavoniji utjecalo je na afirmaciju novih oblika opismenjavanja, koja su se događala istovremeno i u ostalim europskim zemljama prosvijećenoga apsolutizma. Naime, za širenje pismenosti u 18. stoljeću veliku ulogu odigrala je eksplozija kulture tiska. Opseg objavljenoga materijala dramatično je rastao od knjiga do novina i

periodike, do narodnih knjižnica, letaka i političkih karikatura. Pisci i kritičari 18. stoljeća poprimili su svojevrstu ulogu oblikovanja i kontroliranja čitatelja preko literature koja je imala utilitarni karakter, nudeći mnoštvo moralnih, gospodarskih i općenitih poduka za svakodnevni život.

Slične pojave bilježe se i u Slavoniji jer su se opismenjavanjem mijenjale potrebe i dotadašnje navike ljudi. Naime, to je razdoblje pojave prvih pedagoških knjiga za osnovnu poduku iz pismenosti, javljaju se prve gospodarske knjige, ali i književna djela s prosvjetiteljskim i protuprosvjetiteljskim predznakom.

Ključne riječi: prosvjetiteljstvo, školstvo, pismenost, književnost, 18. stoljeće.

1. NOVI PRAVCI U RAZVOJU PISMENOSTI U EUROPI TIJEKOM 18. STOLJEĆA

Tijekom 18. stoljeća Europa je zakoračila u krug novih znanja. Započelo je razdoblje intenzivnoga razvoja prirodnih znanosti, ekonomije i prava, a pojava racionalizma u filozofiji utjecala je na širenje merkantilizma u političkoj ekonomiji, kao i na pojavu novoga oblika vladanja tzv. prosvijećenoga apsolutizma. Građanstvo je preuzelo inicijativu u mijenjanju dotadašnjih društvenih i političkih odnosa koristeći se geslom „znanje je moć“. U skladu s takvim novim shvaćanjima, škole i njihova uloga u opismenjavanju postaju bitan dio u napretku i jačanju država te će njihovo osnivanje poticati i sami prosvijećeni vladari.

Jedinstvenu definiciju pismenosti koja je bila prisutna tijekom 18. stoljeća prilično je teško dati i to zbog njezine neujednačenosti. Pismenost se tijekom 18. stoljeća može promatrati ili samo kao sposobnost potpisivanja vlastitoga imena ili kao sposobnost čitanja novina i razumijevanje teksta. Dio problema leži u tome što se pismenost u rano-modernoj Europi shvaćala jednoznačno kao sposobnost čitanja, ali ne i pisanja ili se samo gledala sposobnost potpisivanja, bez znanja čitanja relativno jednostavnoga teksta. U većini slučajeva čitanje se podrazumijevalo kao produžetak memoriranja.¹

¹ James Van Horn Melton, *The Rise of the Public in Enlightenment*, London, 2001., str. 81.

Tako se 1686. u Francuskoj, ako su se mlada i mladoženja znali potpisati prilikom sklapanja braka, smatralo posve dovoljnim pokazateljem pismenosti. Znati se potpisati nije nužno značilo kako je ta osoba sposobna čitati, što ju ujedno nije svrstavalo u nepismene, npr. žene su često učile čitati, ali nisu učile i pisati, što je doprinosilo niskoj stopi ženske pismenosti. Ako je sposobnost da se potpišu, jedini pokazatelj stope pismenosti, tada su ti podatci visoki i za žene i za muškarce u 18. stoljeću.²

Vrhunac u promišljanju kako je pismenost neophodna najbolje se odražava u rečenici Josipa II. koji 1781. objavljuje kako „svaki muškarac treba imati primjerak Biblije“. Time je opismenjavanje postalo prihvaćeno kao opće društveno dobro.³

Razlozi različitih stopa pismenosti ogledali su se i prema stupnju urbaniziranosti. Godine 1740. u Francuskoj je 60 % gradskoga stanovništva pismeno u odnosu na 35 % seoskoga stanovništva. Urbane su se navike ogledale i kroz utjecaj pismenosti te kroz knjižare, knjižnice i kavane čiji su početci upravo vezani za ovo razdoblje. Jaz između muške i ženske pismenosti povećavao se i u odnosu na bogatstvo i društveni sloj koji su bili determinirajući u opismenjavanju. Društveni spektar pismenosti širi se od 16. stoljeća kada je pismenost bila ograničena na plemiće, trgovce i visoki društveni sloj. Sljedeća dva stoljeća sposobnost čitanja i pisanja uključuje znatan postotak obrtnika i seljaka. U ranom 18. stoljeću u Parizu u ostavštini kalfe, od knjiga je nađeno svega 13 % inventara dok je 1780. taj broj narastao na 35 %. Stoga se može zaključiti kako je pismenost tijekom 18. stoljeća procvjetala u Europi, premda je i dalje stupanj pismenosti uvelike ovisio o urbaniziranosti, spolu i bogatstvu. Širenje pismenosti u 18. stoljeću povezano je s eksplozijom kulture tiska. Opseg objavljenoga materijala dramatično je rastao od knjiga, novina i periodike do narodnih knjižnica, letaka i političkih karikatura. Pisci i kritičari 18. stoljeća poprimili su svojevrсну ulogu oblikovanja i kontroliranja čitatelja preko literature koja je imala utilitarni karakter, nudeći mnoštvo moralnih, gospodarskih i općenitih poduka za svakodnevni život.⁴

² U Engleskoj je postotak pismenosti (mjereno sposobnošću potpisa) među muškom populacijom 1640. iznosio 30 %, a 1750. bio je 60 %. U Francuskoj je 1686. – 1690., 29 % muškaraca i 14 % žena bilo sposobno potpisati svoja imena, a 1786. – 1790. postotak je narastao na 48 % muškaraca i 27 % žena. Thomas Munck, *The Enlightenment – a comparative Social History 1721. – 1794.*, London, 2001., str. 48.

³ James Van Horn Melton, *The Rise (...)*, str. 85.

⁴ J. V. H. Melton, *The Rise (...)*, str. 81.

Tradicionalni žanrovi publicirani su u almanasima koji su procvjetali od 16. stoljeća, bili su veoma popularni na selu i nudili su čitatelju sve, od medicine do poljoprivrednih savjeta i astrologije. Također su bile popularne i male momačke knjige koje su velikim dijelom bile vjerskoga sadržaja, a ostatak su bili seljački recepti za kuhanje, savjeti iz medicine, priče popularnih heroja iz bajki. Tijekom 18. stoljeća dolazi do velike promjene u čitalačkom ukusu. Iako je veliki broj *Biblija* u 18. stoljeću bio objavljen, znatno opada postotak izdanja molitvenika i vjerskih knjiga u periodu od 1740. do 1790., osobito u Francuskoj. Također opada i broj knjiga izdanih na latinskom jeziku, a povećava se broj knjiga na narodnom.⁵

Promjene su bile i u načinu čitanja knjiga, od intenzivnoga k ekstenzivnom čitanju. Na početku 18. stoljeća pismenost većine čitatelja bila je ograničena na ponavljanje i potrošnju kratkoga teksta. Čitanje je za većinu bilo doticaj i izvor informacija o vanjskom svijetu, a ne način opuštanja i osobnoga odmaranja, već prije molitvena pomoć. Čitanje je bila kućna, a ne usamljenička djelatnost. Domaćin je kuće navečer glasno čitao svim članovima domaćinstva. To je bila obiteljska aktivnost, zapravo pojačana vježba za intenzivno čitanje naglas koje je bilo sporije od tihoga čitanja. Intenzivno čitanje je podrazumijevalo čitanje knjige neprekidno ispočetka. Ono nije bilo ograničeno samo na niže slojeve, slabije obrazovane već je bilo prisutno i među višim i obrazovanijim slojevima. Na univerzitetima profesori su čitali tekst te ga komentirali smatrajući se autoritetima, što se nije promijenilo sve do 19. stoljeća. Od druge polovice 18. stoljeća čin čitanja postao je više pokretljiv i šarolik u smislu odabira literature. Ekstenzivni čitatelji su se okretali prema različitim vrstama tekstova umjesto da ponavljaju jedne te iste. Intenzivno čitanje nije nestalo, ono se kao pravilo ponavljalo i u 19. stoljeću. Ekstenzivno čitanje nije zamijenilo intenzivno čitanje kao dopuna, ono se samo proširilo na srednje i više slojeve, koji su imali veći pristup različitim vrstama literature. Čitalačka aktivnost počinje se odvijati u osami odvajajući literarni od molitvenoga sadržaja.⁶

Posljedica tog razdvajanja literarnoga od njegova sakralnoga konteksta bila je pojava kritičkoga stava i komparacije. Taj svjesno kritički stav prema literaturi proizašao je zbog javnoga djelovanja prosvjetiteljstva.

⁵ Isto, str. 86.

⁶ Isto, str. 87.

2. ŠIRENJE PISMENOSTI U SLAVONIJI KAO POSljedICA PROSVJETITELJSKIH UTJECAJA

Nepismenost i neznanje neposredno nakon oslobođenja Slavonije bili su uobičajena pojava. Glavnu riječ još uvijek su imali »popovi, franjevci i kaluđeri koji su i sami neznalice.«⁷ Za promjenu takvog stanja bio je potreban duži period koji je pretpostavljao uključivanje Slavonije tj. njezinih stanovnika u novi obrazovni proces. Sve do prve polovice 18. stoljeća prosvjetno nastojanje imalo je izrazito vjersko-moralni karakter, stoga su i pisci redom bili iz svećeničkih i redovničkih krugova. Učenje čitanja i pisanja bilo je usko povezano s vjerskom podukom. Tako da su prve knjižice bile one iz kojih su se učile molitve i početci kršćanskoga nauka. Prvi katekizmi *Kratka azbukvica* i *Kratka abekavica* za Slavoniju tiskani su u Trnavi ćirilicom i latinicom, 1696. i 1697.⁸ Gotovo sva literatura u Slavoniji prije terezijanskoga doba bila je nabožnoga karaktera u cilju moralnoga i prosvjetnoga obnavljanja u duhu katolicizma.

U najvećem gradu u Slavoniji, Osijeku, prve poduke iz pismenosti davali su 1733. franjevci i isusovci. Malobrojno hrvatsko stanovništvo koje je ostalo u gradu neposredno nakon odlaska Osmanlija bilo je posve nepismeno i vrlo ograničenoga znanja. Nasuprot tomu strani doseljenici i novi građani Osijeka vladali su osnovama pismenosti bez obzira na zvanje. Isto tako njihove životne navike i potrebe bile su različite jer su u staroj postojbini puno toga vidjeli. Svi viši časnici u vojsci bili su plemići stoga je i njihova naobrazba zahtijevala život primjeren njihovom zvanju i navikama. Na taj su način utjecali na okolinu koja ih je nastojala u tome slijediti. Stoga je i hrvatsko stanovništvo učilo njemački radi lakšega sporazumijevanja i prilagođavanja životnoj stvarnosti.⁹

Slavonski su se franjevci još za osmanske vlasti trudili, koliko su prilike dopuštale, oko obrazovanja redovničkoga podmlatka, a središte je bio samostan u Velikoj i Našicama. Te su škole pored školovanja budućih svećenika bile namijenjene i školovanju svjetovne mladeži. Pokraj samostanskih gimnazijskih škola u posljednjim desetljećima prije oslobođenja od Osmanlija spominje se i osnovna škola u Požegi. Uloga franjevačkih škola u opismenjavanju nastavila se i nakon oslobođenja,

⁷ Friedrich Wilhelm von Taube, *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, Novi Sad, 1998., str. 83.

⁸ Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Zagreb, 1945., str. 20.

⁹ *Od turskog do suvremenog Osijeka*, ur. Ive Mažuran, Osijek, 1996., str. 43.

a veliku ulogu dobio je filozofski i teološki studij osnovan u osječkom samostanu 1708.¹⁰ Izvještaji provincijskih starješina iz 1770. potvrđuju kako se filozofija učila također i u samostanima u Virovitici, Našicama, Brodu i Požegi. Prvu javnu gimnaziju osnovali su u Požegi isusovci neposredno nakon oslobođenja dok je Osijek prvu gimnaziju dobio 1729., koja je trajala do 1737.¹¹

Dolaskom Marije Terezije porasla je svjesnost države o važnosti intelektualne snage za jačanje njezine moći.¹² Osim opismenjavanja, važnost osnivanja škola na prostoru Slavonije, ogledala se i u jačanju centralne vlasti kroz učenje njemačkoga jezika. Upravo je osječka gimnazija trebala postati rasadnica njemačkoga jezika među hrvatskom mladeži.¹³ Škole na prostoru Slavonske vojne krajine bile su prisutne i prije uvođenja pukovnija. O tome nam svjedoče izvješća Franje Tićaka, počasnoga člana *Pedagogičko-književnog zbora* u Zagrebu.¹⁴ To su također bile samostanske škole čiji je rad prestao odlukom cara Josipa II. »Je li obstojalo prije ustrojenja krajiških pukovnija iole dovoljno uredjeno školstvo, nije nigdje zasvjedočeno. Po svojoj prilici bile su u samostanah koji su najvišom odlukom cara Josipa II. ukinuti u vojnoj Krajini, njekakove škole. Nu kakve su bile i kako bijahu uredjene ne zna se. Ako su i postojale, sasvim malo uplivah na obću naobrazbu krajišnika.«¹⁵

Slične podatke donosi i Ivan Martinović kada govori o počecima školstva u Slavoniji, točnije u Brodskoj pukovnji. »U najljepšim i najtežim časovima života svoga, sakupljali su se naši predji u Slavoniji oko svojih duhovnih pastira, oko redovnika franjevac, (...) oni su u ono ljuto doba i obučavali narod i darovite mladiće iz seljačkog staleža u čitanju, pisanju i računanju.«¹⁶ On također potvrđuje da te škole nisu bitnije utjecale na obrazovanost i kulturu krajišnika.

¹⁰ Teološka je škola 1735. povišena na *studium generale*, koji je u Osijeku postojao sve do 1783. godine. Osječki *studium generale* bio je glavni prosvjetni centar franjevačkoga reda u Slavoniji.

¹¹ Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Vinkovci, 1994., str. 30.

¹² Stoga ne začuđuje činjenica što je kraljica dala 2 000 forinti za osnivanje latinskih škola u Virovitičkoj i Srijemskoj županiji, a 1765. ponovno je otvorena gimnazija u Osijeku. Velike zasluge u tome imao je podžupan Virovitičke županije Ivan Kapistran Adamović. Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Zagreb, 1945., str. 32, 33.

¹³ Kraljica je u tu svrhu 1766. odredila i nagradu za učenike koji se budu isticali u znanju njemačkoga jezika.

¹⁴ Franjo Tićak, *Kratka poviest o razvitku pučkog školstva u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini od najstarijeg doba do danas za učitelje, učiteljske pripravnike i sve prijatelje škole i prosvjete*, Zagreb, 1880.

¹⁵ Isto, str. 6, 7.

¹⁶ Ivan Martinović, *Povjesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i broskog okružja*, Zagreb, 1912., str. 80–81.

Proces opismenjavanja odvijao se i u civilnoj Slavoniji prije terezi-janskih reformi. Naime, u pedesetim godinama 18. stoljeća u požeškom kraju pokrenuta je dobro osmišljena akcija za suzbijanje nepismenosti među seoskim stanovništvom, prije svega po selima kutjevačkoga isusovačkog vlastelinstva, a onda i po drugim selima oko Požege. Prosvjetni rad organizirali su misionari koji su održavali pučke misije (»poslanstva«) katolicima u onim župama koje su se održale unatoč progonima i raseljavanju. Poznat je rad Jurja Muliha, isusovca, među slavonskim hrvatskim katolicima i njegov napor da im sastavi pjesme ikavskom štokavštinom koje će oni prihvatiti i pjevati. Osim toga trudio se proširiti u puku katekizam koji je zapravo pisan kao početnica za upoznavanje pisma i učenje čitanja zajedno s molitvama i s drugim sadržajima.¹⁷

U tu svrhu uključio se i požeški kolegij koji je izdavao o svom trošku *Alphabeta illyrica adjunctis actibus theologicis*. Te su početnice tzv. abecevice bili sitni priručnici s najvažnijim molitvama i kratkim katekizmom.¹⁸

Od posebnoga su značenja za slavonski puk letci koji su se dijelili vjernicima za vrijeme misa ili slavljenja većih blagdana u godini. Sadržaj je bio usmjeren osnovnoj poduci i vrlo jednostavan. Velika i mala slova poredana su bila alfabetski i slogovima namijenjena učenju napamet, tj. sustavno slaganje slogova za razumijevanje teksta. Jedan od očuvanih letaka pobudnica je na kršćanski pozdrav »Budi faljen Isukarst«.¹⁹ Pretpostavlja se da se taj letak nosio kao amajlija i bio namijenjen svim kršćanima, a ne samo katolicima s ciljem da prihvate njegov sadržaj, odnosno kršćansko pozdravljanje i odzdravljanje.²⁰

¹⁷ Josip Bratulić, »Letak za kršćane u Slavoniji iz 1726. godine: posvećeno sveučilišnom profesoru Stanislavu Marijanoviću«, *Književna revija*, Osijek, 2006., str. 184.

¹⁸ Sastojale su se od dvaju listova džepnoga formata: na prvoj stranici su bila velika i mala slova te povezivanje u slogove, pri kraju je dodana molitva, a na trećoj i četvrtoj stranici bio je *Čin vjere, ufanja i ljubavi*, kao prvi tekst za vježbu u čitanju. Josip Bratulić, *Letak za kršćane (...)*, str. 39.

¹⁹ Malo složeniji letci imali su jednostavne molitve: *Očenaš, Zdravomarija*. Iz tih su letaka i mladi i stari učili prepoznavati slova, a zatim i s razumijevanjem čitati. Letci su se najčešće nosili u džepu, s njima su pastiri išli za svojim stadima, seljaci su ih zajedno s hranom i pićem nosili na oranje, kopanje i na druge poljske radove. Više o tome u: Josip Bratulić, »Letak za kršćane u Slavoniji iz 1726. godine: posvećeno sveučilišnom profesoru Stanislavu Marijanoviću«, str. 185.

²⁰ Pravoslavni, kalvini i muslimani nisu niti pozdravljali, a niti odzdravljali na takve pozdrave. Stoga su se katolici takvim pozdravom: *Budi faljen Isukarst* i odgovorom *Amen, Vazda* ili *U vike* uzajamno pozdravljali i na taj način se prepoznavali i identificirali kao skupina. Taj je pozdrav kroz stoljeća postao uobičajen među seoskim stanovništvom. Josip Bratulić, *Letak za kršćane (...)*, str. 186.

Kršćanski nauk sadržan u formi priručnika za poduku slavonskom puku u čitanju i pisanju izdavan je i kasnije, u drugoj polovici 18. stoljeća. Kao autor spominje se Antun Kanižlić čije je djelo *Mala i svakom potrebna bogoslovica, to jest nauk krstjanski*²¹ prevedena s njemačkoga. Dosegnula je vrlo veliku popularnost u Slavoniji te ju po broju izdanja nije dostigla ni jedna vjerska ni svjetovna knjiga slavonske književnosti 18. stoljeća. U samom predgovoru progovara u duhu prosvjetiteljstva dajući preporuku mladima neka idu u školu čitati te neka podučavaju one koji to ne znaju. Pored toga vrlo oštro progovara o starijem stanovništvu koje nije voljno prihvatiti školu smatrajući kako je za »takve tvrde i tupe glave jedina pomoć u batini.«²²

Još jedan od aktivnih sudionika u opismenjavanju bio je isusovac požeškoga kolegija Josip Milunović. U svom djelu *Šest nedilja na poštenje s. Alojžije Gonzage*²³ nagovara narod na učenje čitanja i pisanja. Odbacuje protuprosvjetiteljske ideje kako bi se narod čitanjem knjiga mogao otuđiti od vjere, smatrajući kako su roditelji glavni krivci za nepismenost svoje djece. »Nećete da dica knjigu uče, a morete ji pušćati i ob i dan i ob noć da se skitaju i vratolome od igre do igre, od kuće do kuće (...) a morete ji pušćati na nikakvo vražje prelo, vražji končac, vražji jastučac, ...«²⁴

Isto razmišljanje dijelio je i Matija Antun Relković koji je za ono vrijeme uobičajeno kretao od vjerske prosvjete. Njegovo djelo *Slavonske libarice* prevedeno je s francuskoga jezika, nadopunjeno abecedom te velikim i malim slovima. Namijenjeno je bilo vojnicima koji su bili sudionici Sedmogodišnjega rata u Njemačkoj »da nauče i oni poput drugih naroda u svom jeziku pjevati pjesme na slavu Božju.«²⁵ Sličnu obvezu osjetio je i Blaž Tadijanović koji je kao vojni svećenik Brodske regimente dobrovoljno boravio u zarobljeništvu kako bi služio svojim vojnicima. Kao rezultat toga boravka nastala je knjiga *Svašta po malo ili kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*,²⁶ njemačko-hrvatski rječnik zamišljen kao priručnik za poučavanje nepismenih vojnika u čitanju.

²¹ I. i II. izdanje nije pronađeno, izdanja III. – V. izašla su u Trnavi 1764., 1766., 1773. Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Zagreb, 1945.

²² Isto, str. 45.

²³ Josip Milunović, *Šest nedilja na poštenje s. Alojžije Gonzage*, Zagreb, 1759.

²⁴ Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Zagreb, 1945., str. 40.

²⁵ Isto, str. 41, 42.

²⁶ Isto, str. 42.

Kako je bila dobro prihvaćena i korisna za graničare u učenju njemačkoga jezika, tiskana je i drugi put 1766. prema zapovjedi graničarskoga pukovnika baruna Raspa. Pisci Milunović, Relković i Tadijanović bili su u bliskom doticaju s narodom u oba dijela Slavonije, ali su došli do zajedničkoga zaključka kako je za iskorjenjivanje nepismenosti bilo neophodno širenje prosvjetnoga i književnoga rada.

Međutim, pored te struje u Slavoniji su djelovali i franjevački pisci koji su pisali kršćanski nauk samo u cilju razlaganja vjerskih istina. Smatrali su kako su promjene nužne kod slavonskoga čovjeka, ali jedino kroz prihvaćanje kršćanskoga nauka i njegovom primjenom na prilike u kojima je Slavonija bila. Najbolji je primjer za takav pogled djelo fra Đure Rapića *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskomu ubavistiti, uputit, naučit i pokrstiti* (Pešta, 1766.).²⁷ Još je jača kritika i protuprosvjetiteljska orijentacija izražena u djelu *Tamburaš slavonski* koje je potpisano pseudonimom, a vjerojatno pripada istom piscu. Anonimni pisac poriče svaku sposobnost i spremu Relkoviću za književni rad budući da je po zanimanju vojnik, a pored toga zamjera mu što je kritizirao narodni život i običaje.²⁸

Do tada je pismenost u redovima svjetovnjaka bila prisutna samo kod novopridošlih stranaca, osobito Nijemaca. Naime, od druge polovice 18. stoljeća slavonska književnost okreće se općim prosvjetnim temama, a kao pisci javljaju se opismenjeni svjetovnjaci koji su imali priliku upoznati i život u naprednijim europskim zemljama. Književnost je prije Relkovića imala u potpunosti vjerski karakter, književnici su bili samo svećenici, a podučavanje se provodilo kroz kršćanski nauk. Relković, iako vojnik, u *Satiru* ostaje vjeran kršćanskom duhu ne napadajući crkvu i svećenstvo. Na nekoliko mjesta naglašava važnost crkve i vjerskoga duha kao glavnoga pokretača uz opismenjavanje.

»Još je dite jedno teško brime,
Na kog valja da potrošiš vrime
I naučiš Božje zapovidi,
Nek kršćanski dobar život slidi.
Ako ne ćeš, ti si neprijatelj

²⁷ Rapićev katekizam aludira na četiri godine ranije objavljenoga Relkovićevog *Satira*. Naime, dijalog se odvija između Satira i redovnika, ali u obrnutoj ulozi. Redovnik je taj koji daje odgovore Satiru i podučava ga kroz kršćanski nauk. Isto, str. 47.

²⁸ Isto, str. 75, 76.

I dičice tvoje pogubitelj,...²⁹
„Što dosada nisi imala,
To jest: skule i druge nauke,
I da slidiš sve kršćanske puke...«³⁰

Otpor prema prosvjetiteljskim idejama koje odbacuju Boga u kršćanskom smislu, a priklanjaju se novom deističkom³¹ učenju ipak se mogu naći kod nekih slavonskih pisaca. Tako se Antun Ivanošić u predgovoru svojega djela *Svemogućem neba i zemlje Stvoritelju* (Zagreb, 1788.) osvrnuo na Voltairea, Rousseaua i druge deističke i ateističke struje koji su »suprot istini Svetoga pisma čemerno pero svoje bili izošttrili, s kojim cile kraljevine skoro otrovaše«. Propaganda protiv vjere počela je prodirati u slavonsko selo čemu je svjedok bio i sâm Ivanošić. Naime, prema vlastitom kazivanju kroz njegovu čadavičku župu propustovao je jednom neki „dušotajac“ koji je seljacima govorio kako nema duše pa prema tome da nema niti »na drugomu svitu ništa takovoga, u što bi mogao čovik upirati svoje ufanje.«³²

»Ovi bo su otrovni oni izrodi zmaja paklenoga« – veli pisac – »virujte meni, koji s neizgovorenim kvarom cile općine, gradjane po varoši, paure iliti kmete po selih, družinu po kućah, podložnike po kraljevine, kaono drugi kužnici truju i smućuju; sime nepokornosti prama kralju medju podložnici, neposluha i nazlobe glavne medju kmeti prama gospodi svojoj zemaljskoj, nevirstva medju družinom prama gospodarom svojim sijući: kamen svega nemira, bune i nesloge medju blaženstvo društva človičanskoga hitajući.«³³

Iz njegova stava lako se može zaključiti kako je struja prosvjećivanja prodrla dublje i raširila se po Slavoniji. Glavno oružje kršćanina protiv takva bezvjerstva ljubav je prema Bogu i bližnjemu koja je izvor svih vrлина i bez koje nema dobrote ni krjeposti.³⁴

Upravo takav otpor kroz književnost svjedoči koliko je prosvjetiteljstvo kao zapadnoeuropski proces bilo i duhovno snažno te se širilo i svakako utjecalo na promjene svakodnevnih navika i razmišljanja, a

²⁹ Matija Antun Relković, *Satir iliti divji čovik*, Zagreb, 1909., str. 64.

³⁰ Isto, str. 61.

³¹ „Bog je stvoritelj svijeta, ali se nakon stvaranja drži sasvim izvan njega...“, Damir Barbarić, „Prosvjetiteljstvo u Europi“, *Kolo*, XIV, 4, Zagreb, 2003., str. 75.

³² Tomo Matić, *Prosvjetni i književni (...)*, 1945., str. 64.

³³ Branko Drechsler (Vodnik), *Slavonska književnost u 18. vijeku*, Vinkovci, 1994., str. 62.

³⁴ Isto, str. 61.

osobito je utjecalo na proces opismenjavanja u svim krajevima Slavonije.

3. PROSVJETITELJSKE REFORME I POSLJEDICE NA RAZVOJ ŠKOLSTVA U SLAVONIJI

Jedini izlaz u prevladavanju zaostalosti i nadilaženju feudalnoga partikularizma u Habsburškoj Monarhiji bio je u provođenju opismenjavanja. Novi zahtjevi tržišta i novi oblici privređivanja tijekom 18. stoljeća zahtijevali su i pismenoga pojedinca. Veću produktivnost u gospodarstvu, ali i u upravi bilo je moguće postići samo obrazovanjem i osposobljavanjem puka. Stoga obrazovani građani tijekom 18. stoljeća postaju glavni oslonac vladarima u upravljanju državom. Iz njihovih su redova potekli najbolji službenici koji su sustavno i poslovno upravljali zemljom.³⁵ U tom procesu ključnu je ulogu odigrala država koja je u provođenju reformi opismenjavanja pronašla i svoj interes. Taj proces intenzivirao se sredinom 18. stoljeća jačanjem prosvijećenoga apsolutizma u Europi, pa tako i u Slavoniji.

Osnovana je 1767. prva hrvatska vlada, tzv. Kraljevsko vijeće čiji je cilj bio dosljednije provođenje apsolutističke politike, kao i prilagođavanje uprave zadacima moderne države. Preko Vijeća utjecaj dvora bio je jači, što se osobito osjetilo na području razvitka školstva u Hrvatskoj i u Slavoniji. Marija Terezija izdala je 1770. značajan dekret po kojem je država, odnosno vladar preuzeo brigu za školu (»Škola jest i ostaje zauvijek stvar države«), čime započinje sustavnije provođenje prosvjetne politike. Taj dekret pridonio je oslobađanju škole od nadzora crkve i svećenstva, a isto tako omogućio je svjetovnjacima aktivno uključivanje u prosvjetni rad.³⁶

Važnost isusovaca u osnivanju prvih javnih viših škola bila je velika sve do 1773. kada je njihov red bio ukinut. Od tada se više pažnje poklanja osnivanju i razvitku osnovnih škola koje su do tada bile zanemarivane.³⁷

³⁵ Igor Karaman, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750.–1918.)*, Zagreb, 2000., str. 48.

³⁶ Dragutin Franković (ur.), *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958., str. 50.

³⁷ Početak reformi austro-ugarskoga školstva veže se uz ime opata Ignjata Felbigera. Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad (...)*, 1945., str. 34, 35.

Iz županijskih izvještaja 1768. čitamo da je Marija Terezija uvidjela kako u Hrvatskoj i Slavoniji ima vrlo malo pučkih škola, a i ono što ih ima, slabo se pohađa. Stoga je Marija Terezija uz pomoć imetka ukinutoga isusovačkog reda 1774. uvela osnovnoškolsku nastavu u sva slavonska mjesta, a opatu Ivanu Felbigeru povjerila je provedbu neophodne poduke.

Felbiger je sastavio *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt-und Trivial-Schulen in sämtlichen k. k. Erbländern*. Prema tom nacrtu imala se u svakom manjem gradu, trgovištu ili župi ustrojiti škola, gdje bi se podučavalo čitanju, pisanju, računanju i vjeronauku te vladanju i poljodjelstvu.

Prema tom školskom redu u gradovima su se trebale osnivati glavne škole u kojima bi se osim spomenutih predmeta podučavalo „risanje, mjerstvo, pismeni sastavci, kućno gospodarstvo i poljodjelstvo“ te osnove latinskoga jezika. Uz to su se imale ustrojiti u glavnim gradovima normalne škole za podučavanje predmeta trivijalnih i glavnih škola, a uz njih se podučavala povijest, obrt i umjetnost. Te su škole formirane kao zavodi za školovanje budućih učitelja, čime se nastojao nadoknaditi veliki manjak učitelja.

Neposredni nadzor nad trivijalnim školama imali su mjesni župnici te jedan svjetovni nadzornik.³⁸

Opći školski red počeo se primjenjivati uz neznatne promjene od 1777. kao *Ratio educationis* i za Hrvatsku i za Slavoniju, koje su bile podijeljene u školske kotareve. Nad njima je stajalo Bansko vijeće koje je proglasilo *Školski red* i u njima.

Ratio educationis slabo se provodio jer je većina područja bilo u rukama plemstva koje nije poticalo obrazovanje, a s druge strane *Ratio educationis* nije bio izglasan na Saboru te se tako ni u Hrvatskoj ni u Slavoniji nije provodio ustavnim putem.

Ta se naredba nije tako teško provodila u Vojnoj krajini Hrvatske i Slavonije, kao što je bio slučaj u Provincijalu budući da je bila pod upravom Dvorskoga ratnog vijeća. Već 1755., prema nalogu generala grofa Mercyja od 8. veljače, sve gradske općine u Slavonskoj vojnoj krajini trebale su ustrojiti njemačke škole. Određeno je da se u svakoj satniji osnuje njemačka škola. Ustrojstvom satnijskih škola prestale su

³⁸ *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895.*, Zagreb, 1896., str. 8–10.

raditi općinske jer su sada postale dio državnoga tereta. Kako bi se poboljšale škole, odnosno poduka, nastojalo se osposobiti što više učitelja u Krajini. U tu je svrhu Dvorsko ratno vijeće iz svih krajeva Krajine slalo sposobnije učitelje na obuku u Beč gdje su se održavali pedagoški tečajevi i učiteljski ispiti. Unatoč tome krajišnici su slabo polagali pažnju na školu, jedan od razloga bila je i njihova obveza za uzdržavanje škola, »naukovina i prinosi za platu učiteljsku«. Stoga je krajiški nadzornik barun Žišković predložio da se krajišnici djelomično oslobode od uzdržavanja trivijalnih učitelja, na što je Marija Terezija i pristala. Određeno je da svaki krajiški učitelj dobiva 15 forinti mjesečno, ali se morao obvezati da će mu žena podučavati djevojčice ženskim poslovima. Kako bi se troškovi mogli podmiriti, povećao se porez na vinograde. Nakon tih olakšica krajišnici su i dalje izbjegavali slati djecu u škole, razlog je bio njemački jezik koji im je bio stran.³⁹

Od 1782. smanjuje se broj škola jer se smatralo kako je krajišniku dovoljno naučiti čitati, pisati i računati, uputiti ga u glavne pojmove vjere, u dužnosti dobrog podanika te kućno i poljsko gospodarstvo. Godine 1790. u Brodskom kantonu bilo je 13, u Petrovaradinskom 14, a u Gradiškom 10 trivijalnih škola.

General Geneyne koji je uređio kantonski sustav provodio je takve mjere te je u svakoj diviziji osnivao po jednu trivijalnu školu pod imenom »divizijska škola«. Gledalo se samo na to koliko je u svakom kantonskom okružju i gradu potrebno podčasnika, furira (...) te ljudi za svećenički stalež. U divizijske su se škole odabirali časnički sinovi iz imućnijih i većih krajiških zadruga, dječaci koji su bili osobitoga stasa i dobrih sposobnosti. Ostali su kao budući poljodjelci ostajali kod kuće. Tako je školsko obrazovanje krajem 18. stoljeća u vojnom dijelu Slavonije postalo svojevrсна povlastica.⁴⁰

Djevojačkih je škola u vojnokrajiškom dijelu Slavonije bilo malo. Glavne škole bile su u stožernim mjestima, razdijeljene su bile u četiri razreda. Vjeronauk se podučavao na njemačkom i hrvatskom jeziku, a ostali predmeti samo na njemačkom. Normalne škole bile su neka vrsta realnih gimnazija u kojima se podučavalo poljodjelstvo, stočarstvo, graditeljstvo, povijest, pjevanje, latinski jezik, matematika, fizika, zemljopis, prirodopis, crtanje i kućanstvo.⁴¹

³⁹ Isto, str. 12–14.

⁴⁰ Isto, str. 15–17.

⁴¹ Isto, str. 18, 20.

U Slavonskoj vojnoj krajini osnovni problem u razvoju školstva nastupio je potkraj vladavine Josipa II. Zbog nedostatka novca većina tri-vijalki se gasi i od nekadašnjih 40 ostaje tek 12 škola. Problem je najviše izražen u dva najveća sela Brodske pukovnije, Babinoj Gredi i Bošnjaci-ma, koja su gotovo tri desetljeća tražila ponovno otvaranje škole. Vojne vlasti 1816. konačno daju dopuštenje, ali tako da ih financiraju same krajiške općine bez državnoga troška. U Krajini tako nastaje novi tip škola tzv. narodne, općinske ili elementarne škole. Osobina im je da su njihov rad financirali sami graničari, tj. školarinu su plaćali oni čija su djeca pohađala školu.⁴² Upravo ta činjenica da krajem 18. stoljeća seljaci s granice Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva uporno traže otvaranje škola i da su, usprkos kroničnoj neimaštini, spremni sami financirati obrazovanje svoje djece, pokazuje brzinu utjecaja prosvjetiteljskih reformi na području školstva.

Za razliku od krajiškoga dijela, pučko školstvo u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji sporo je napredovalo. Naime, na tom hrvatskom prostoru građanstvo je bilo vrlo slabo i ekonomski nedovoljno razvijeno. Plemstvo se bavilo vojničkim poslovima koje je s popuštanjem osmanske opasnosti gubilo na aktualnosti, bez inicijative za razvijanje zaostalog i razrušenoga gospodarstva. U pavlinskim i jezuitskim gimnazijama nisu se predavale ni pravne ni ekonomske znanosti, a protureformacija je utjecala na „konzerviranje“ staroga duha često i na štetu samoga plemstva.

S druge strane postojala je osnovna nebriga za osnovno obrazovanje naroda. Isusovci su se tom pitanju slabo posvećivali u svom odgojnom sistemu. Drugi crkveni redovi i svećenstvo, pa i gradovi u odnosu prema nižim slojevima građana nastojali su održati samo najosnovnija znanja i vjerničke vrline. Župne i gradske škole nisu imale karakter početnoga stupnja za daljnje obrazovanje. Opismenjavanje je išlo u svrhu čitanja molitvenika i poučno-nabožnih spisa, a tek onda za potrebe života.⁴³

Glavni razlog što pučkih škola nije bilo, »predrasude su mnogih odličnih crkvenih i svjetskih ljudi, da prostom puku ne treba škole«. Čak je i sama carica opominjala vlastelu i biskupe, »neka sami osnivaju pučke škole, da će i njima biti bolje, ako bude puk prosvjetljeniji.«⁴⁴ Sve se po-

⁴² Krunoslav Tkalac, *Babogredska kompanija*, Vinkovci, 1994., str. 130.

⁴³ *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895.*, Zagreb, 1896., str. 19, 20.

⁴⁴ Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva I. (od najstarijih vremena do godine 1780.)*, Zagreb, 1910., str. 372.

stizalo silom kako bi se zadovoljile kraljičine naredbe i odredbe Namjenskičkog vijeća jer je vlastela »u selu radije voljela imati gostionicu, nego školu.«⁴⁵ »Kakove su bile prilike za škole u Hrvatskoj i Slavoniji, vidimo otud, što je npr. u cijeloj užoj Hrvatskoj bilo samo 17 škola. No mnogo bolje prilike nijesu bile ni u drugim caričinim zemljama: u samom prijestolnom gradu Beču od 19 314 djece sposobne za školu, polazilo je u školu samo 4 665.«⁴⁶

Nakon odluke Marije Terezije o uvođenju obveznoga jednogodišnjeg školovanja za svu djecu u Slavoniji započinju novi razvojni procesi koji su promijenili i civilni dio Slavonije.

Novi, trostupanjski sustav školstva na čitavom prostoru Monarhije trebao je svakome omogućiti da nauči čitati, pisati i računati.⁴⁷ Time je omogućeno brojnim potomcima seljaka da steknu znanja koja su im otvarala vrata za daljnji nastavak školovanja.

Uz to novi sustav školstva donio je još jednu bitnu novinu: svoju ekonomsku snagu crpio je iz materijalne baze crkvenih redova koji su jedan po jedan ukidani u Monarhiji, a njihova imovina stavljana u školski fond. Na taj su način stvoreni preduvjeti za opismenjavanje većine stanovništva. »U svakom mjestu, gdje je župna crkva mora postojati trivijalna škola, u kojoj se poučava mladež u vjerouci, biblijskoj povijesti, čitanju, njemačkom pismu, računanju do trojnog pravila, nauci o poštenju, te o gospodarstvu. Dužnost je općina, uz pomoć gospoštija, osnovati, urediti, izdržavati i prema potrebama proširivati škole. U školu se polazilo sa 6 – 7 godina. Roditelji koji nisu slali djecu u školu strogo su kažnjavani.«⁴⁸

⁴⁵ Julije Kempf, *Požega – zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*, Požega, 1910., str. 236.

⁴⁶ David Bogdanović, »Kulturne i književne prilike u Slavoniji prije Reljkovića«, u: Matija Antun Relković, *Satir iliti divji čovik*, Zagreb, 1909., str. 7.

⁴⁷ Naglasak na čitanju, pisanju i računu bio je u urbanim sredinama dok su se seoska djeca »učila moralu, religiji i praktičnim vještinama neophodnim za svakodnevni život«. Damir Matanović, *Grad na granici*, str. 32.

⁴⁸ U svakom okružju ima da postoji jedna glavna škola s 3 – 4 učitelja za latinski jezik, zemljopis, povijest, naputke za pismene sastavke. Te vrste škole izdržavaju se na račun školske zaklade. Preporučuje se osnivanje posebnih djevojačkih škola. U sjedištu svake školske komisije ima se osnovati normalna škola, koja će uz proširenu obuku propisanu za glavne škole (naročito u IV. razredu za mladež koja ne namjerava prijeći u srednje škole) skrbiti i za učiteljski podmladak. Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva I. (od najstarijih vremena do godine 1780.)*, Zagreb, 1910., str. 414.

Prema popisu iz 1770. u Slavoniji su sljedeća mjesta imala školu: Tovarnik, Ilača, Šarengrad, Lovas, Vukovar, Nuštar, Nijemci, Otok, Privlaka, Županja, Ivankovo, Vinkovci, Valpovo, Pakrac, Pleternica, Cernik, Kutjevo i Požega.⁴⁹

Od tog vremena počinju se pisati i spomenice škola koje su bilježile najvažnije događaje.⁵⁰

Iako su nastojanja države u promicanju poduke, a kroz to i moralnih kvaliteta krajem 18. stoljeća zaživjele, proces školovanja povremeno je bio izložen kušnji i zastojima. Zabilježeno je kako se 1791. tužio gvardijan veličkoga samostana o. Franjo Jozić kao upravitelj župe da su župljani u pobožnosti mlaki, da se po noći klatare i da pucaju oko kuća, što bi moglo prouzročiti požar. Pored toga odbijaju slati svoju djecu u školu. Stoga je Županijska skupština 16. veljače odlučila da sudac Pečić to mora izvidjeti te ih o tome izvijestiti. Sve mora opomenuti da šalju svoju djecu u školu pod prijetnjom teških kazni.⁵¹

Učitelja je bilo malo osobito onih valjanih kako u krajiškom tako i u civilnom dijelu Krajine. Njihov položaj do 1774., tj. do uvođenja novoga školskog reda nije bio jednostavan. U većini slučajeva uzdržavali su se od zemlje koju su dobivali od crkve ili općine, a plaću nisu ni dobivali. Novčane su nagrade dobivali za uzgredne službe, kao npr. orguljašku, pjevačku, bilježničku. Učitelj je uvijek dobivao stan u seoskoj kući ili zgradi koja je za školu bila određena. Neki su učitelji dobivali zalihu živčnih namirnica od općine ili pojedinih obitelji, kao i drva. Često se događalo da je učitelj dobivao hranu svaki drugi dan u drugoj kući dok tako ne obiđe čitavo selo. Osim svakodnevne poduke za djecu, učitelji su

⁴⁹ Normalne škole su se osnivale u mjestima koja su bila sjedišta školskih povjerenstava i u njima su se školovali budući učitelji. Prema Ivanu Martinoviću takvih škola u Slavonskoj vojnoj krajini nije bilo, premda je školsko povjerenstvo djelovalo prvo u Petrovaradinu, a potom u Vinkovcima. Međutim, pedagoški se tečajevi nisu u njima održavali sve do 1822. godine. Glavne škole osnivane su po pukovnijskim zapovjedništvima, a zatim po vojnim komunitetima Slavonske vojne krajine. U starijim spisima takve škole nose naziv *normalne škole*, iako se nisu nalazile u sjedištima školskih povjerenstava. Treća vrsta škola bile su trivijalne, njemačke koje su u Brodskoj pukovniji osnivane prije 1774. po župnim mjestima, prvi učitelji bili su Nijemci, a nadzirali su ih župnici. Od 1762. u Brodskoj pukovniji bilo je 12 osnovnih njemačkih škola, 17 u Gradiškoj te 21 u Petrovaradinskoj pukovniji. Bile su namijenjene za školovanje i djevojčica i dječaka. Ivan Martinović, *Povijesne crtice* (...), str. 91–96.

⁵⁰ Međutim, često puta su pisane vrlo brzo te su pune pogrešaka tako da je povijest nekih škola nejasna. Primjer za to su škole u Slavonskoj vojnoj krajini: u Podvinju, Sibirju, Šamcu i Kruševici koje su osnovane 1767. godine, iako ih Relković spominje već 1761. Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva I. (od najstarijih vremena do godine 1780.)*, Zagreb, 1910., str. 503.

⁵¹ Julije Kempf, *Požega*, str. 233.

izvršavali različite poslove za koje je bilo potrebno znanje čitanja i pisanja. To je najčešće bilo vezano za pisanje raznih pisama u selu, gdje najčešće, osim župnika i učitelja, nitko nije znao pisati. Župnici se obično takvim poslovima nisu željeli baviti, a učitelji su za takve usluge primali naknadu u novcu ili u drugim oblicima.⁵²

Budući da takav položaj učitelja nije bio najzahvalniji, bilo je uobičajeno da za taj poziv nije bilo dovoljno ljudi. Stoga su se na mjestu učitelja često nalazili ljudi koji to nisu bili po zvanju niti su imali dovoljnoga obrazovanja, ali su se privremeno prihvaćali toga posla kako bi preživjeli. Za Josipa II. učitelji su najčešće obavljali bilježničku službu. To je ozakonjeno carskom naredbom 1789. Učiteljima je dopušteno obavljanje bilježničke službe, ali »samo ondje, gdje dotacija nedostaje za izdržavanje učitelja i gdje broj školskih polazajnika nije prevelik«.⁵³

ZAKLJUČAK

Od druge polovice 18. stoljeća reformama Marije Terezije započinje proces sustavnoga opismenjavanja na prostoru cjelokupne Slavonije. Najveću važnost u razvoju pismenosti u Slavoniji imala je odredba kojom je svako mjesto sa župnom crkvom dobilo trivijalnu školu, te obveznog školovanja za svu mušku djecu. Naime, država je omogućila školovanje i opismenjavanje svih slojeva, stavljajući škole pod nadzor države. Taj proces bio je ključan za daljnje promjene u Slavoniji tijekom 18. stoljeća. Iako je glavni smisao osnivanja škola bilo učenje njemačkoga jezika, s prvenstvenim ciljem jačanja države, nesumnjivo ostaje činjenica kako je opismenjavanje u Slavoniji utjecalo na postupno mijenjanje strukture stanovništva s obzirom na zanimanja, a time i na poimanje njenih stanovnika o važnosti školovanja.

Sličan proces odvijao se istovremeno i u Europi. Kao posljedica težnje za opismenjavanjem javlja se eksplozija tiskanih djela. Slavonija ne prati taj europski proces u kvantitativnom smislu, ali su veliku ulogu odigrali pisci stavivši se u službu prosvjećivanja puka. Oni su imali vrlo važnu ulogu u širenju pismenosti istovremeno afirmirajući prosvjetiteljska načela. Opismenjavanje nije imalo svrhu samo po sebi. Državi je

⁵² Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva I. (od najstarijih vremena do godine 1780.)*, Zagreb, 1910., str. 386.

⁵³ Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva II. (od godine 1780. do ožujka 1835.)*, Zagreb, 1910., str. 54.

uistinu bila potrebna intelektualna snaga ako je željela provesti sve zacrtane reforme u kojima je vidjela jačanje svoje moći. Učenje njemačkoga jezika bio je prvi i osnovni korak kojim je bečka vlast osigurala svoj utjecaj na prostoru Slavonije.

Iako je proces školovanja tijekom 18. stoljeća bio bolan te je često nailazio na otpor, podatci iz slavonskih sela s početka 19. stoljeća govore suprotno. Svijest se postupno mijenjala te su stanovnici pojedinih slavonskih sela sami poticali osnivanje škola u svojim mjestima. Roditelji koji nisu slali djecu u školu bili su strogo kažnjavani. Razlog nepohađanja ili neredovitog pohađanja nastave najčešće je bio u samim roditeljima koji nisu dopuštali svojoj djeci pohađanje škole. Relković tako piše: »...Slavonac ne da svoje dice / dase idu ucsit A. b. c.«⁵⁴

LITERATURA

- Barbarić, Damir, „Prosvjetiteljstvo u Europi“, *Kolo*, XIV., 4, Zagreb, 2003.
- Bogdanović, David, „Kulturne i književne prilike u Slavoniji prije Reljkovića“, u: Matija Antun Relković, *Satir iliti (...)*, Zagreb, 1909.
- Bratulić, Josip, „Letak za kršćane u Slavoniji iz 1726. godine, posvećeno sveučilišnom profesoru Stanislavu Marijanoviću“, *Književna revija*, Osijek, 2006.
- Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva I. (od najstarijih vremena do godine 1780.)*, Zagreb, 1910.
- Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva II. (od godine 1780. do ožujka 1835.)*, Zagreb, 1910.
- Drechsler (Vodnik), Branko, *Slavonska književnost u 18. vijeku*, Vinkovci, 1994.
- Franković, Dragutin (ur.), *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958.
- Karaman, Igor, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750. – 1918.)*, Zagreb, 2000.
- Kempf, Julije, *Požega – zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*, Požega, 1910.
- Martinović, Ivan, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodskog okružja*, Zagreb, 1912.
- Matanović, Damir, *Grad na granici*, Slavonski Brod, 2008.
- Matić, Tomo, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Zagreb, 1945.

⁵⁴ Matija Antun Relković, *Satir iliti divji čovik*, str. 62.

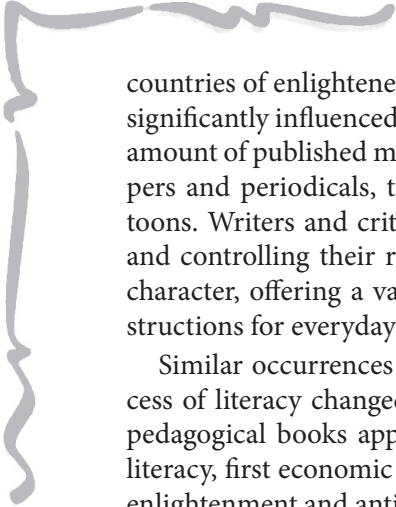
- Matić, Tomo, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Vinkovci, 1994.
- Melton, James Van Horn, *The Rise of the Public in Enlightenment*, London, 2001.
- Milunović, Josip, *Šest nedilja na poštenje s. Alojžije Gonzage*, Zagreb, 1759.
- Munck, Thomas, *The Enlightenment – a comparative Social History 1721. – 1794.*, London, 2001.
- Mažuran, Ive (ur.), *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Osijek, 1996.
- Relković, Matija Antun, *Satir iliti divji čovik*, Zagreb, 1909.
- 150 godina škole u Bošnjacima*, Bošnjaci, 1969.
- Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895.*, Zagreb, 1896.
- Taube, Friedrich Wilhelm von, *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, Lajpcig, 1777.
- Tićak, Franjo, *Kratka poviest o razvitku pučkog školstva u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini od najstarijeg doba do danas za učitelje, učiteljske pripravnike i sve prijatelje škole i prosvjete*, Zagreb, 1880.
- Tkalac, Krunoslav, *Babogredska kompanija*, Vinkovci, 1994.

THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND LITERACY IN SLAVONIA DURING THE 18TH CENTURY

Summary

After the final liberation from the Ottoman Empire in 1699, Habsburg authorities had to undertake an administrative and economic reform in Slavonia. Completely devastated by war, Slavonia needed a new governmental organisation and educated people were the ones who led the way. This was the result of Enlightenment influences of the Habsburg rulers, Maria Theresa and Joseph II. Up to 1770, schools were mostly controlled by clergy, Jesuits and Franciscans. In 1770, a decree was issued by which education is a ruler's responsibility. For these reasons, Maria Theresa and Joseph II are seen as key figures in the further development of new Slavonia because it was included in the systematic and organised literacy process.

New forms of spreading literacy were influenced by founding schools in Slavonia. The same process was happening in other European

countries of enlightened absolutism. Namely, the development of print significantly influenced the spreading of literacy in the 18th century. The amount of published material increased rapidly, from books to newspapers and periodicals, to public libraries, pamphlets and political cartoons. Writers and critics of the 18th century took the role of shaping and controlling their readers through literature which had utilitarian character, offering a vast amount of moral, economic and general instructions for everyday life.

Similar occurrences are visible in Slavonia as well because the process of literacy changed the needs and habits of people. Namely, first pedagogical books appeared and they were used for basic lessons in literacy, first economic books appeared, along with literary works with enlightenment and anti-enlightenment portent.

Key words: enlightenment, education, literacy, literature, 18th century